

LEWIS MODELİ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER: TÜRKİYE İÇİN BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Orhan KANDEMİR*

Özet

Bu çalışmada, A. Lewis (1954)'in "Sınırsız Emek Arzı ile Ekonomik Kalkınma" adlı eserinde kapalı ve açık ekonomide işgücü piyasasını inceleyen görüşlerinin gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye için geçerliliği değerlendirilmiştir. Türkiye pek çok gelişmekte olan ülke gibi 1960'lardan 1973 ekonomik krizine kadar önemli düzeyde iş gücü ihraç etmiştir. Ekonomik kriz sonrası dönemde iş gücü ihracı kesintiye uğramasına karşın, ülkeye yönelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları Lewis'in görüşlerini destekler bir sürece işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelişme, sınırsız işgücü arzı, doğrudan yabancı sermaye yatırımı

LEWIS MODEL AND DEVELOPING COUNTRIES: AN EVALUATION FOR TURKEY

Abstract

In this study, the validity of A. Lewis (1954) 's views on the labor market in open and closed economies set forth in his study "Economic Development with Unlimited Supply of Labor" for Turkey as a developing country has been evaluated. Turkey, like most of the developing countries, exported labor force significantly from 1960s onwards to the economic crisis of 1973. Though the export of labor force has been reduced following the period of the economic crisis, foreign direct investments in the country is an indicator of a process that supports Lewis's views.

Keywords: Development, unlimited labor supply, foreign direct investment

* Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu Meslek Yüksekokulu, okandemir@kastamonu.edu.tr

1. GİRİŞ

Çağımızda iktisat biliminin temel kaygısı, ekonomik kalkınma sorunu ve üçüncü dünya olarak adlandırılan ülkelerde yaşayan insanların kişi başına düşen gelirlerinde sürekli bir artışın sağlanması olmuştur. Bu konunun önemi, son 30 yıllık süreçte iktisatçıları “ulusların refahının doğasını ve nedenlerini yeniden araştırmaya” yöneltmiştir. Bu alana dikkat çekici katkılarda bulunan çok sayıda seçkin ekonomist arasında Princeton Üniversitesi’nde tanınmış bir bilim adamı olan Prof. Dr. W. Arthur Lewis de bulunmaktadır (Findlay ve Özdemir, 2010).

Lewis (1954) “Sınırsız Emek Arzı ile Ekonomik Kalkınma” adlı çalışmasında kapalı ve açık ekonomide iş gücü piyasalarını incelemiştir. Smith’den Marx’a kadar bütün klasikler ancak sağ kalmayı sağlayabilecek geçimlik ücret karşılığında sınırsız emek arzı bulunabileceğini varsaymışlardır. Öncelikle kapalı ekonomi durumunu inceleyen, Lewis’e göre sınırsız emek arzı tüm bölgeler için geçerli değildir. Örneğin Büyük Britanya ya da Kuzey Batı Avrupa için bu varsayım geçerli değildir. Lewis sermaye ve doğal kaynaklara göre nüfusun fazla olduğu ülkelerde sınırsız iş gücü bulunduğunu ve ekonominin birçok sektöründe iş gücünün marjinal verimliliğinin hesaba katılmayacak kadar az olduğunu kabul etmiştir. Mesela tarım sektöründe gizli işsizlik varken, buradan ayrılacak iş gücü nedeniyle üretim azalmayacaktır. Önemli olan hâsılayı azaltmadan çalışan sayısını düşürebilme durumudur. Böyle ekonomilerde iş gücünün ücreti onun yaşamasını sağlayacak düzeydedir. İş gücü arzının sınırsız olması, işçi sıkıntısı çekilmeden yeni endüstrilerin kurulabileceğinin işaretidir. Ancak bu durum sadece kalifiye olmayan iş gücü için geçerlidir. Her zaman kalifiye iş gücü eksikliği olabilmesine karşın bu durum geçici bir darboğazdır. Çünkü sermaye bulunduğu anda, sermayedar ya da devlet, insanları eğitecektir. Buradan çıkan sonuç, gelişmenin gerçek darboğazının sermaye ve doğal kaynaklar olduğudur. Çünkü eğer sermaye ve doğal kaynaklar olursa kalifiye eleman yetiştirilebilir, fakat arada biraz zaman farkının olması kaçınılmazdır. Çiftçilerin ortalama hâsılası, işçiye verilebilecek minimum ücret düzeyini belirtmektedir. Eğer kişilerin sanayi kesiminde elde edecekleri ücret, tüketebilecekleri asgari geçimlik düzeyden az ise insanlar çiftliklerini bırakıp iş peşinde koşmayacaklardır. Kapitalist sektördeki ücretlerin geçinme sektörüne bağlı olması nedeniyle kapitalistler tarım kesiminde ücretlerin artışını istemezler. Bu nedenle tarımda yeni tekniklerin kullanılmasını, toprak reformu yapılmasını desteklemezler. Geçinme sektöründeki kazançlar, kapitalist ücretlere bir sınır koymaktadır. Kapitalist sektördeki ücretler genellikle geçimlik ücretlerden %30 ya da biraz daha fazladır. Fakat ücretler arasındaki gerçek fark bu kadar yüksek değildir. Çünkü kapitalist sektörde hayat pahalı olup, kira, ulaşım vb. maliyetler vardır. Ülkedeki tasarrufların tamamına yakını, kira ve kâr elde edenler tarafından yapılır. İşçilerin tasarrufları çok az olup, onların temel amacı ev alımı, yaşlılık, çocuklarının eğitimi gibi giderler içindir. Sabit gerçek ücret varlığı varsayımı altında sınırsız emeğin mevcut olması, kapitalist fazlasını artırırken, bu durum yıllık yatırımların da artmasına sebep olacaktır. Fakat sermaye birikiminin, nüfus artışını yakaladığı anda durması gerekir, çünkü piyasada artık fazla emek kalmamıştır. Sermaye birikimi emek arzına eriştiği zaman ücretler geçinme seviyesinin üzerine çıkar. Bu durumda kapitalist fazlası azalacaktır. Böyle bir süreçte eğer açık ekonomi durumu varsa kapitalistlerin ücret artışını dolayısıyla kapitalist fazlasının azalışını engellemelerinin iki yolu mevcut olup bunlar (Lewis, 1954);

- 1- Göçlerin teşviki (ülkeye işçi alımı),
- 2- Sermayenin geçinme ücreti karşılığında, bol emek bulunabilecek ülkelere ihraç edilmesidir.

Göçmen işçilerin gelişmiş ülkeye gelmesiyle birlikte bu ülkede de ücretler düşecektir. Bu durum ülkedeki sendikaların tepkisini çekeceği için, sendikalar bu süreci engellemeye çalışacaklardır. Bu nedenle sermaye ihracatı, kapitalistler için en iyi kaçış yoludur. Çünkü sendikalar göçleri engellemede hızlı, buna karşın sermaye ihracatının kontrol altına alınmasında daha yavaştır. Sermaye ihraç edilen ülkede yabancı sermaye akımına karşın sınırsız emek arzı varsa ücretler yükselmez, fakat zamanla sermaye birikimi emek arzına erişecek ve ücretler yükselmeye başlayacaktır (Lewis, 1954).

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Çalışmanın amacı, Lewis (1954)'in “Sınırsız Emek Arzı ile Ekonomik Kalkınma” isimli eserindeki görüşlerinin geçerliliğini, gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye bağlamında test etmektir. Bu çerçevede çalışmada aşağıdaki soruların cevapları araştırılmıştır;

- Lewis'in ifade ettiği gibi, tarihsel süreçte gelişmiş AB ülkeleri yerli iş gücü piyasaları yetersiz kaldığında, sanayilerinin ihtiyaç duyduğu emeği Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere mi karşılamışlardır?
- Türkiye’de tarımdan sanayiye iş gücü arzını sağlayan ikili bir iş gücü piyasası var mıdır? Kırsal kesimdeki yetersiz kazanç dolayısıyla görece yüksek yoksulluk gelişmiş bölge ve illere yığılan iş gücü arzının sebebi midir?
- Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelere gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına kaynaklık eden ülkeler gelişmiş ülkeler midir? Önemli ölçüde yabancı sermaye çeken gelişmekte olan ülkelerdeki işçi ücretleri, gelişmiş ülkelere göre daha düşük müdür?

Çalışmada TÜİK, DPT ve Hazine Müsteşarlığı’ndan elde edilen veriler yorumlanarak yukarıdaki soruların cevapları tartışılmıştır.

3. TARİHSEL SÜREÇTE TÜRKİYE’NİN DIŞ GÖÇ SÜRECİ

İkinci dünya savaşı sonrası dönemde hızla sanayileşen AB ülkeleri sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu iş gücü açıklarını tıpkı Lewis modelinde olduğu gibi öncelikle kendi ülkelerindeki tarım sektöründen çekmişler, daha sonra dış göç süreciyle iş gücü arzı fazlası olan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere önemli düzeyde yabancı iş gücü ithal etmişlerdir. 1970’lerde yaşanan ekonomik kriz ucuz yabancı iş gücü akımlarını büyük ölçüde azaltmıştır. Bu durum karşısında gelişmiş ülkeler, Lewis modelinde de ifade edildiği şekilde düşük ücret karşılığında bol emek bulabilecekleri Türkiye gibi ülkelere doğrudan yabancı sermaye yatırımı adı altında sermaye ihraç ederek, o ülkedeki ucuz iş gücünden yararlanmışlardır.

Türkiye’nin dış göç sürecinin başlamasında hem AB ülkelerinde, hem de Türkiye’de yaşanan gelişmeler etkili olmuştur.

3.1. Avrupa’da Yaşanan Hızlı İktisadi Gelişme, Demografik Etkenler ve İş Gücü İhtiyacı

İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulanmaya başlayan ve 1929 krizine çözüm bulan, daha fazla kamu harcamasına dayalı Keynesyen politikalar Avrupa ülkelerinde hızlı bir büyüme sürecinin yakalanmasına yol açmıştır.

Batı Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayıp, 1973 yılına değin devam eden dönem, ekonomik büyümenin “Altın Çağı” olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde kişi başına düşen üretim ve yatırımlarda diğer dönemlere göre büyük artış görülmüştür. Nüfus artışının yavaş olması bu dönemde zenginliği arttırmış, ucuz iş gücünün yabancı ülkelere sağlanabilmesi verimliliği hızla yükseltmiştir. Batı Avrupa Ülkeleri bu dönemde açık ekonomik yapının nimetlerinden en iyi şekilde yararlanarak, ihracat rakamlarını üst düzeyde tutmuşlardır. Batı Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte ABD’nin de finansmanına katkıda bulunduğu yeniden inşa ve yapılanma sürecine girilmiş ve istihdam edilmek üzere işgücüne yoğun bir şekilde ihtiyaç duyulmuştur (Artukoğlu, 2005:7–15).

İkinci Dünya Savaşına katılan Batı Avrupa Ülkelerin de erkek nüfusun bir kısmı savaş sırasında kaybedilmiş, diğer bir kısmı ise savaş sonrası fiziki ve psikolojik nedenlerle çalışamaz duruma gelmiştir. Bunun yanında doğum oranlarının düşüşü nüfusta yaşlı nüfus oranının artmasına neden olmuştur. Yine bu dönemde emeklilik yaşının daha erkene alınması ve genç nüfusun eğitime devam etme eğiliminin artması nedeniyle iş gücüne katılım gecikmiştir. Eğitim düzeyi yüksek yerli iş gücü, bedenen çalışılan sektörlerdeki nitelik gerektirmeyen, düşük ücretli işleri göçmen işçilere bırakarak nitelikli işçi gereksinimi duyulan sektörlerde kaymıştır (Tatlıdil, 2007: 223–225).

3.2. Türkiye’nin Yabancı Ülkelere İş Gücü İhracı

Türkiye’den yurt dışına iş gücü göçü, ikinci dünya savaşını izleyen yıllarda Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan iş gücü açığının, bu ülkelerin kendi iş gücü piyasalarından karşılanamaması, buna karşılık bu ülkeleri güneyden çevreleyen ve gelişmekte olan Akdeniz Havzası ülkelerinin kendi ekonomileri tarafından istihdam edilemeyen fazla işgücü arzıyla karşı karşıya kalmasının sonucunda oluşmuştur. 1950’li yılların sonlarında ülkemizden Batı Avrupa ülkelerine önce bireysel planda başlayan göç, 1960’lı yılların başından itibaren devlet tarafından da yurt dışı istihdam politikaları ile özendirilmiştir. Tabii ki ülkemizdeki iş gücü fazlasının yanı sıra aynı yıllarda hissedilen döviz sıkıntısı da yurt dışı istihdamın özendirilmesinin en önemli sebebidir (DPT, 2001:1).

Türkiye İş Kurumu istatistiklerine göre, kurum tarafından yıllık bazda yurt dışına gönderilen işçi sayısı 1961 yılında 1.476 iken, 1964 yılında 66.176’ya, 1973 yılında 135.820’ye yükselmiştir. Yaşanan ekonomik kriz sonucu gönderilen işçi sayısı 1974 yılında 20.211’e kadar düşmüştür. Yurt dışına gönderilen işçi sayısındaki artış elde edilen işçi dövizlerini de zamanla artırmıştır.

İşçi gelirlerinin dış ticaret dengesine oranı, 1968 yılında %40 iken, bu oran gönderilen işçi sayısına bağlı olarak zamanla artmış ve 1973 yılında tarihteki en yüksek seviyesi olan %154’lük bir düzeye ulaşmıştır. Daha sonraki yıllarda, bazen bir önceki yıla göre çok az

miktarlar da artışlar olmasına karşın genel olarak işçi gelirlerinin dış ticaret dengesine oranı zamanla azalan bir seyir izlemiştir. Örneğin, bu oran 1990 yılında %35 iken, 2002 yılında %12,5'lere kadar düşmüştür. Bu düşüşte özellikle dış ticaret açıklarının işçi gelirlerine göre çok daha hızlı artmasının da etkisi büyüktür (Kandemir, 2010).

İçduygu (2004), Türkiye'den Avrupa'ya yönelen göç hareketleriyle ilgili süreci dört zaman dilimine ayırarak özetlemiştir;

- 1961 - 1975 : İşçi göçü
- 1975 - bugün : + Aile birleşimi ve evlilik göçü
- 1980 - bugün : + Kaçak göç ve sığınmacılar
- 1980 - bugün : + Türkiye üzerinden Avrupa'ya yönelen transit göç

Türkiye'nin iş gücü ihracı planlı kalkınma döneminde yoğunluk kazanmış olup, bunun temel sebebi ülkedeki yapısal işsizliktir. İşsizliğin temel nedeni ise, sivil iş gücünün artmasına yol açan yılda %2,5 gibi yüksek nüfus artışıdır. Özellikle 1962–1978 yılları ele alındığında toplam sivil iş gücü 13,1 milyondan 16,1 milyona yükselmiştir. Ülkemizde aynı dönemde işsizliği arttıran diğer bir etken ise en geniş iş alanı olan tarım sektörünün artan nüfus paralelinde büyümemesi ve bunun sonucunda iş gücünün tarım dışı sektörlerle doğru akmasıdır. Gerçekleşen sektörel yer değiştirmenin sebebi, tarım dışı sektörlerde elde edilen kişi başına gelirin tarım sektörüne göre yaklaşık dört kat fazla olmasıdır. Ayrıca bahsi geçen dönemde ülkemizin Yugoslavya, Yunanistan, İspanya, Portekiz ve İtalya gibi ülkelere göre çok daha büyük rakamlara ulaşan aktif nüfusu, Türkiye'yi önemli bir iş gücü ihracatçısı durumuna getirmiştir (Apak ve diğ., 2002:153-154).

Roma Antlaşması ile 1956 yılında Avrupa Ortak Pazar ülkeleri hukuksal varlığına kavuşmuş ve aynı zamanda bu ülkeler gerçek bir göç bölgesi haline gelmiştir. Türkiye'den Avrupa'ya göçler özellikle o dönemdeki adıyla Federal Almanya (Batı Almanya) üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu ülkeye göç akımı 30 Ekim 1961 tarihinde iki ülke arasında imzalanan İşgücü Alımı Anlaşması ile başlamış, 1963'te Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasıyla daha hızlı bir ivme kazanmıştır (Artukoğlu, 2005:17).

İki ülke arasında göç konusunda anlaşmanın yapılmasına Batı Almanya'nın ekonomik yönden hızla gelişmesi yanında, Türkiye'de kırsal kesimden şehirlere yığılan iç göç olgusu da etkili olmuştur. Bu sayede Almanya geçici vasıfsız işçi ihtiyacını, Türkiye'de işsiz olan misafir Türk işçileriyle karşılamıştır. Bu dönemde bu işçilerin kazandıkları yeni yeteneklerle Türkiye'ye dönmeleri ve tarımdan, endüstriye kadar ekonominin yeniden yön verilmesine yardımcı olmaları amaçlanmıştır. Türkiye benzer anlaşmaları Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa, İsveç gibi diğer Avrupa ülkeleriyle de imzalamıştır. İşçiler geçici olarak gittikleri bu ülkelere daha sonra yerleşerek ailelerini de taşımışlardır (Kirişçi, 2003). Başlangıçta geri dönme amacıyla yapılan bu göçlerin kalıcı hale gelmesi sonucu, yurt dışındaki Türk göçmenlerinin sayısı zamanla artmıştır. Dünya Bankası'nın 2005 yılı verilerine göre Türkiye verdiği 4,4 milyonluk göçmen stokuyla, dünyada en çok göçmen veren yedinci ülke konumuna gelmiştir.

4. TÜRKİYE’DE İKİLİ İŞ GÜCÜ YAPISI: TARIM VE TARIM DIŞI SEKTÖRLER

Lewis’e göre az gelişmiş ülkelerde “dual bir ekonomi” mevcut olup bunlar, “kapitalist” ve “geleneksel” sektörden oluşmaktadır. “Geleneksel” sektörde, iş gücü, esasen kendi başına çalışanlardan, kırsal alanda aile çiftliklerinde ya da küçük ticari işlerle uğraşanlardan, ev hizmetçiliği, feodal uşaklık ve benzeri şekillerde hizmet işlerinde bulunanlardan oluşmaktadır. Buna karşın, “kapitalist” sektörde istihdamın amacı, yatırımın kaynağı olan kâr yaratmaktır. “Kapitalist” sektörde dışsal bir veri olarak reel ücret, “geleneksel” sektördeki mevcut kazançları aşmaktadır. Lewis, bu noktada, iş gücünün “sınırsız arzı” (unlimited supplies of labor) olduğunu ileri sürmektedir. Bunun yanında tüm ücretler tüketime harcanmakta, bu nedenle tasarrufların tek kaynağı kârlar olmaktadır. Bu düşünce şekli Klasik iktisada uygundur (Findlay ve Özdemir, 2010). Modern sektör denilen sanayi sektöründe verimlilik, geleneksel sektör olan tarıma göre daha yüksektir. Bu nedenle tarımda geçimlik ücret düzeyinde emek arzı emek talebini aşmaktadır. Lewis bu şekilde ortaya çıkan artık emekle gizli işsiz miktarını kastetmektedir. Tarımda ortaya çıkan bu artık emek gücü nedeniyle, işçilerin bir kısmı modern sektörde alternatif işlere yerleştirilse dahi geçimlik sektörde üretim düşmemektedir (Kaynak, 2007:181–182).

İkili iş gücü yapısıyla ilgili çalışmalardan bir diğeri de, J. R. Haris ve M.P. Todaro (1970:126–142) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada kır ve kentlerden oluşan “iki sektörlü” bir model kullanılmıştır. Çalışmada, kırsal kesimde pozitif marjinal üretim olmasına ve kentlerde önemli derecede işsizlik olmasına karşın, kırdan kente iş gücü göçünün gittikçe arttığı vurgulanmıştır. Onlara göre, kentsel beklenen gelir kırsal reel gelirden büyük olduğu sürece iş gücü göçü devam edecektir.

Türkiye’de yaşanan iç göç akımlarında da R. Haris ve M.P. Todaro (1970:126-142)’nin düşüncelerini destekler biçimde büyük şehirlerde iş bulma ihtimali etkili olmaktadır. Bunun en önemli göstergesi TÜİK’in 2008 yılı için il bazında açıkladığı işsizlik rakamlarıdır. Örneğin 2007–2008 döneminde net göç düzeyi en yüksek olan Antalya, Bursa, Ankara, İzmir ve İstanbul’da işsizlik oranı sırasıyla %9,7–10,8–11,8–11,8 ve %11,2’dir. Buna karşın net göç düzeyi en düşük olan Erzurum, Diyarbakır, Muş, Ağrı ve Yozgat illerinde işsizlik oranı sırasıyla %6,2–15,7–13,2–6,5 ve 12,2 düzeyindedir. Net göç düzeyi en düşük olan Erzurum’un işsizlik oranının, Türkiye’nin çekim merkezi olan ve net göç düzeyi en yüksek olan Antalya, Bursa, Ankara, İzmir ve İstanbul gibi beş ilin işsizlik oranının altında olması iç göçün belirleyicisinin işsizlikten ziyade istihdam imkânı olduğunu kanıtlamaktadır.

Bu durum Kandemir (2010)’in çalışmasında da teyit edilmiştir. Bu çalışmada Türkiye’nin 1995–2000 ve 2008–2009 göç akımlarını açıklamak için iki farklı çoklu regresyon modeli kurulmuştur. 1995–2000 yılları için kurulan modelde illerin istihdam imkânı, illerde istihdam edilen nüfusun, toplam istihdam içindeki oranıyla ifade edilirken, 2008–2009 yılları için kurulan modelde istihdam imkânı illerdeki girişim sayısı ile ifade edilmiştir. Her iki modelde de göçü açıklayan en önemli değişkenin istihdam imkânı olduğu tespit edilmiştir. İstihdam imkânlarını artırmak isteyen iş gücünün, şehirlere yığılması, doğrudan yabancı sermaye için gerekli “yedek işgücü ordusuna” da katkı yapmaktadır.

Tablo 1’de görüldüğü gibi, Türkiye’nin GSYİH’sı içinde tarımın payı %9 iken, AB-15 ülkelerinden sadece Yunanistan’ın GSYİH’sı içinde tarımın payı %4 olup, diğer AB-15

ülkelerinin payı görece daha düşüktür. TÜİK'in 2007 verilerine göre Türkiye'de çalışanların %24'ünün istihdam edildiği tarım sektörünün GSYİH içindeki payının sadece %9 olması, sektörde verimliliğin çok düşük ve gizli işsizliğin yaygın olduğunu göstermektedir. Buna karşın ABD'de tarımın GSYİH içinde payı %1 olup, bu sektörde çalışan oranı da sadece %1,4'tür. Yine Fransa ve Almanya'da tarımın GSYİH içinde payı sırasıyla %2 ve %1 olup, çalışan oranları da %3,4 ve %2,2'dir. Bu veriler Türkiye'de tarımın, ABD ve AB-15 ülkelerine göre hem istihdam hem de üretim açısından hala önemli bir sektör olduğunu ve bu sektörden kopan işgücünün de şehirlerde mevcut ya da kurulacak sanayi sektörü için önemli bir işgücü potansiyelini oluşturduğunu ifade etmektedir.

Tablo 1: Türkiye, ABD ve AB-15 Ülkelerinde Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları (2007)

ÜLKELER	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)
ABD	1	22	77
Almanya	1	30	69
Avusturya	2	31	67
Belçika	1	24	75
Danimarka	1	26	73
Finlandiya	3	32	65
Fransa	2	21	77
Hollanda	2	24	74
İngiltere	1	23	76
İrlanda	2	35	63
İspanya	3	30	67
İsveç	2	29	70
İtalya	2	27	71
Lüksemburg	...	...	...
Portekiz	3	24	73
Yunanistan	4	23	73
TÜRKİYE	9	28	63

Kaynak: DPT Uluslararası Ekonomik Göstergeler 2009.

Tarım Sektöründen Tarım Dışı Sektörlere Yönelen İş gücü Akımlarının Sebepleri;

1- Tarım Sektöründe Herhangi Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlı Olmayanların Yoğunluğu

Tablo 2'de esas işinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların tarım ve tarım dışı sektöre göre dağılımı görülmektedir. TÜİK'in 2009 verilerine göre çalışanların %25'inin istihdam edildiği tarım sektöründe esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların sayısı 2009 yılı itibariyle 4.503.000 iken, çalışanların %75'inin istihdam edildiği diğer sektörlerde bu rakam, 4.825.000 kişidir. İstihdamın %25'ini barındıran tarım sektöründe sosyal güvenlik şemsiyesi dışındaki nüfus oranının yüksekliği, Lewis modelini destekler şekilde tarımdan sanayiye göç akımını tetiklemiştir.

Tablo 2: Esas İşlerinden Dolayı Herhangi Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlı Olmayanların Yıllar ve Cinsiyete Göre İşteki Durumu (Bin kişi, 15+ yaş)

Yıllar	TARIM					TARIM DIŞI				
	Toplam	Ücretli veya yevmiyeli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi	Toplam	Ücretli veya yevmiyeli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi
2005	4.547	373	65	1.802	2.308	5.119	3.285	217	1.229	388
2006	4.307	372	64	1.712	2.160	5.285	3.414	246	1.242	383
2007	4.290	362	53	1.726	2.150	5.132	3.320	278	1.167	368
2008	4.406	393	71	1.722	2.221	4.814	3.022	279	1.171	343
2009	4.503	401	56	1.764	2.282	4.825	2.948	269	1.267	342

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İş gücü Anketi Sonuçları

2-

Tarım Sektöründe Görece Yüksek Yoksulluk Oranları

Aşağıdaki tabloda iktisadi faaliyet kollarına göre yoksulluk oranları görülmektedir. Gizli işsizliğin yaygın ve verimliliğin düşük olduğu tarım kesiminde doğal olarak yoksulluk sınırının altında gelir elde edenlerin sayısı da fazladır. Tarım sektöründe istihdam edilen nüfusun %38'inin yoksulluk sınırının altında gelir elde etmesi buna karşın sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdam edilenlerin yoksulluk oranlarının %10'un altında olması nedeniyle tarım sektöründen tarım dışı sektörlere iş gücü akımlarının yoğun olarak yaşanması Lewis modeline de uygundur.

Tablo 3: Hane halkı fertlerinin iktisadi faaliyetine göre yoksulluk oranları

İktisadi faaliyet					
	2004	2005	2006	2007(*)	2008
TOPLAM	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11
15 ve daha yukarı yaştaki fertler					
İstihdamdaki fertler					
<i>Tarım</i>	40,88	37,24	33,86	32,05	37,97
<i>Sanayi</i>	15,64	9,85	10,12	9,70	9,71
<i>Hizmet</i>	12,36	8,68	7,23	7,35	6,82
İş arayanlar	27,37	26,19	20,05	26,01	17,78
Ekonomik olarak aktif olmayanlar	20,95	15,92	13,60	14,74	13,73
15 yaşından küçük fertler	34,02	27,71	25,23	25,55	24,43

(*) Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir

Kaynak: 2008 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, TÜİK

3- Tarım Sektörünün Yoğun Olduğu Bölgelerde Görece Daha Düşük Brüt Kazanç

Tablo 4’te bölgelere göre istihdamın sektörel dağılımı görülmektedir. Bizim beklentimiz Lewis modelinin de işaret ettiği şekilde tarımın yoğun olduğu bölgelerde kazançların düşük olması ve buna paralel olarak da bu bölgelerin yoğun göç vermesi şeklindedir. Çünkü tarım sektöründe yoğun bir gizli işsizlik ve buna paralel olarak da düşük verimlilik söz konusudur. TÜİK’in verilerine göre Türkiye’de 2009 yılı itibariyle nüfusun %25’inin istihdam edildiği tarım sektörünün GSYİH içindeki payının sadece %8,3 olması buna karşın yine çalışan oranının %25 olduğu sanayi sektörünün GSYİH içindeki payının %19 olması tarım sektöründeki gizli işsizliğin ve düşük verimliliğin bir göstergesidir. Tablo 4 ve 5 incelendiğinde tarım sektöründe çalışanların oranının görece yüksek olduğu doğu bölgelerinde yıllık ortalama brüt kazancında düşük olduğu görülecektir. Bu duruma paralel olarak brüt kazancın diğer bölgelere göre düşük olduğu doğu bölgelerin de net göç oranı da negatif olmaktadır.

Tablo 6’da görüldüğü gibi, Düzey 1’e göre gerek 1995–2000 gerekse 2007–2008 ve 2008–2009 yılları arasında net göç düzeyi pozitif olan bölgeler sanayinin ve turizmin yoğunlaştığı İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu ve Akdeniz gibi gelişmiş kıyı ve batı bölgeleridir. Buna karşın Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri aldıklarından daha fazla göç vermişlerdir (Kandemir, 2010).

Tablo 4: İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İktisadi Faaliyet Kolları (Düzey 1) (2009 Yılı)

BÖLGELER (Bin Kişi, 15+ Yaş)	Toplam	Tarım	Sanayi (*)	Ticaret	Hizmet	(%)			
						Tarım	Sanayi (*)	Ticaret	Hizmet
TOPLAM	21.277	5.254	5.379	4.542	6.102	24,7	25,3	21,3	28,7
İstanbul	3.726	13	1.412	1.005	1.295	0,3	37,9	27,0	34,8
Batı Marmara	1.120	349	291	215	264	31,2	26,0	19,2	23,6
Ege	2.999	710	770	654	865	23,7	25,7	21,8	28,8
Doğu Marmara	2.088	327	778	449	534	15,6	37,3	21,5	25,6
Batı Anadolu	2.088	265	492	447	885	12,7	23,5	21,4	42,4
Akdeniz	2.711	846	551	656	658	31,2	20,3	24,2	24,3
Orta Anadolu	985	296	208	196	285	30,1	21,1	19,9	28,9
Batı Karadeniz	1.681	837	260	222	363	49,8	15,4	13,2	21,6
Doğu Karadeniz	1.075	587	138	162	188	54,6	12,8	15,1	17,5
Kuzeydoğu Anadolu	652	383	48	75	146	58,8	7,4	11,5	22,3
Ortadoğu Anadolu	823	300	119	159	246	36,4	14,5	19,3	29,9
Güneydoğu Anadolu	1.329	342	312	301	374	25,8	23,5	22,6	28,1

(*) İnşaat sektörü, sanayi sektörü içinde değerlendirilmiştir,

Kaynak: TÜİK, Hane halkı İşgücü Anketi Sonuçları

Tablo 5: Cinsiyet ve İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması 1. Düzey'e Göre Yıllık Ortalama Brüt Kazanç

Bölgeler	Yıllık ortalama brüt kazanç (YTL)	Kazancı oluşturan ödemeler (%)			
		Temel ücret ödemeleri	Düzenli ödemeler	Düzensiz ödemeler	Aynı ödemeler
Toplam	14.252	82,0	8,9	6,7	2,4
İstanbul	16.329	82,3	7,8	7,7	2,2
Batı Marmara	11.470	79,2	11,8	5,4	3,6
Ege	12.356	83,6	8,7	5,3	2,4
Doğu Marmara	14.136	74,4	14,9	6,9	3,8
Batı Anadolu	13.087	86,4	5,4	6,2	1,9
Akdeniz	12.981	82,4	11,3	4,5	1,7
Orta Anadolu	11.683	85,3	7,2	5,4	2,1
Batı Karadeniz	14.272	81,0	10,8	5,9	2,4
Doğu Karadeniz	10.834	87,6	5,0	6,4	1,0
Kuzeydoğu Anadolu	10.672	88,0	4,1	6,6	1,3
Ortadoğu Anadolu	12.269	85,8	5,5	7,7	1,0
Güneydoğu Anadolu	10.264	88,1	6,9	3,3	1,7

Kaynak: TÜİK, 2006 Kazanç Yapısı Anketi sonuçları

Tablo 6: Bölgelerin (Düzey 1) Aldığı Net Göçler

Bölgeler	1995–2000	2007–2008	2008–2009
İstanbul	407.448	26.675	39.481
Batı Marmara	67.794	30.074	12.573
Ege	184.003	34.692	16.563
Doğu Marmara	81.828	82.161	42.570
Batı Anadolu	90.900	20.063	31.544
Akdeniz	2.728	19.449	4.790
Orta Anadolu	-95.005	-34.299	-19.170
Batı Karadeniz	-231.791	-19.529	-10.842
Doğu Karadeniz	-75.820	-5.622	1.585
Kuzeydoğu Anadolu	-112.607	-58.268	-32.588
Ortadoğu Anadolu	-109.588	-39.613	-33.207
Güneydoğu Anadolu	-209.890	-55.783	-53.299

Kaynak: TÜİK

5. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Gelişmenin göstergesi, tarımsal nüfusun ne pahasına olursa olsun azalması değil, aksine tarımsal nüfusun sanayi sektöründeki gelişme paralelinde azaltılmasıdır. İstikrar programlarına uyum ve AB'ne tam üyelik için 2009 yılı itibarıyla nüfusun %25'inin istihdam edildiği bu sektörde üretime bağlı olmayan, doğrudan gelir desteği gibi uygulamalar,

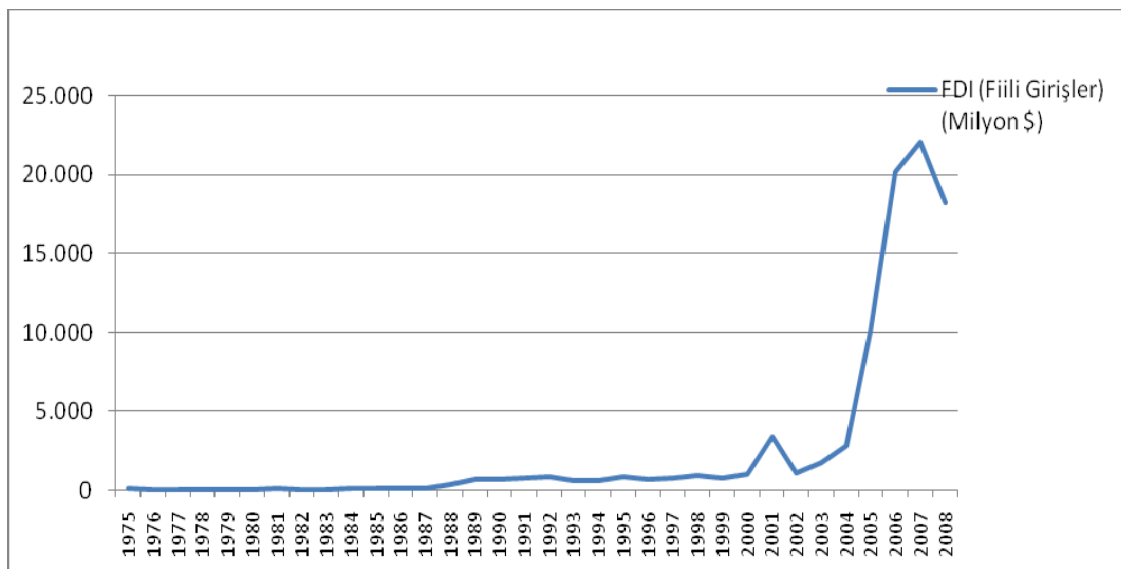
üreticileri üretimden yabancılaştırarak, vasıfsız köylü nüfusunu şehirlere yığmaya devam edecektir. Özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere yöneldiği bu ortamda belki de bu sayede kapitalizmin “yedek iş gücü ordusu” da oluşturulmuş olacaktır. Çünkü gelişmiş ülkeler günümüzde düşük vasıflı göçmenleri ülkelerinde istihdam etmek yerine, tıpkı Lewis (1954)’in ifade ettiği gibi gelişmekte olan ülkelere yatırım yaparak, gerekli ucuz iş gücünü o ülkeden sağlamaktadır.

5.1. Mevcut Durum

Gelişmiş ülkeler rekabet güçlerini artırmak için gerekli olan daha ucuz iş gücü, daha ucuz hammadde, daha uygun yasal düzenlemeler ve vergilendirme sistemi ile ilgili şartları elde edebilmek için, gelişmekte olan ülkelere sermaye ve teknoloji transferi yoluna gitmektedirler (Oksay, 1998).

1970’lerde esen neo-liberal rüzgâr nedeniyle liberal ekonomik politikalar, Türkiye dâhil, birçok gelişmekte olan ülkede uygulanmaya başlanmıştır. Makro ekonomik, yasal ve kurumsal altyapısı gelişmiş ülkelere göre oldukça geri olan gelişmekte olan ülkelerde neo-liberal politikaların uygulanması sonucu, bu ülkelerin ekonomileri krizlere açık ve kırılgan bir yapıya kavuşmuştur. Bu yeni süreçte, uluslararası doğrudan yabancı sermayenin gelişmekte olan ülkelerin sermaye birikimine katkıda bulunacağı ileri sürülmüştür. Türkiye 24 Ocak 1980 kararları ile ekonomik liberalizasyon sürecine girmiştir. Türkiye’de 1981 yılında faiz oranlarındaki sınırlamaların kaldırılmasını, 1984 yılında döviz alım-satımının serbestleştirilmesi ve 1989 yılında kambiyo kontrollerinin tamamen kaldırılması izlenmiş böylece Türk finans piyasaları uluslararası sermaye hareketlerinin etki alanı içine girmiştir (Kar ve Tatlısöz, 2008). Şekil 1’de görüldüğü gibi 1988–1989 yılından sonra doğrudan yabancı sermaye girişlerinde önemli artışlar olmuştur.

Şekil 1: Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi (1975–2008)

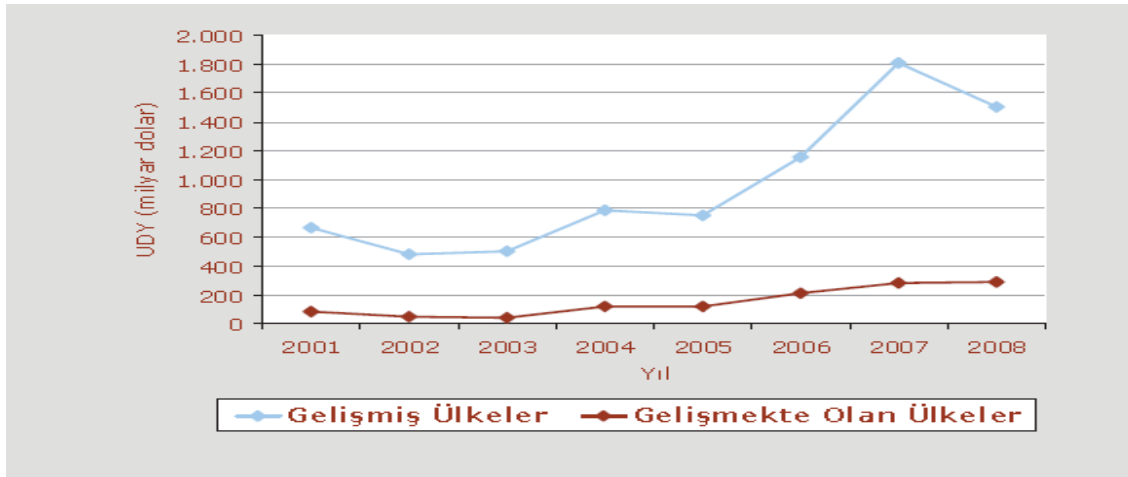

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı verilerine göre çizilmiştir.

T.C. Hazine Müsteşarlığı'nın Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2008 Yılı Raporu'nda 2007 yılında dünyada gerçekleşen uluslararası doğrudan yatırımların %85'inin gelişmiş ülkeler kaynaklı olduğu ifade edilmiştir. 2008 yılı içerisinde Türkiye'ye gerçekleşen nakit sermaye girişinin %75,8'i AB ülkeleri, %5,8'i ABD'den gelmektedir. Yine T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2009 Yılı Raporu'na göre 2008 yılında gelişmiş ülkelerin yurt dışındaki doğrudan yatırımları 1,5 trilyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu gelişmiş ülkeler içinde ABD (311,8 milyar dolar), Fransa (220,1 milyar dolar), Almanya (156,5 milyar dolar), Japonya (128 milyar dolar) ve İngiltere (111,4 milyar dolar) 2008 yılında en çok dış yatırım yapan ilk beş ülke olmuşlardır. Gelişmekte olan ülkelerin yaptığı toplam 293 milyar dolar doğrudan yatırım içerisinde Hong Kong (59,9 milyar dolar), Rusya (52,4 milyar dolar) ve Çin Halk Cumhuriyeti (52,2 milyar dolar) önemli yere sahiptir. Şekil 2'de 2001–2008 yılları arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi görülmektedir. Özellikle 2002–2007 yılları arasında gelişmiş ülkelerin yaptığı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış çok hızlı olmuştur.

Şekil 2: Ülke Gruplarına Göre Yurt Dışındaki Uluslararası Doğrudan Yatırımların Dağılımı

Kaynak: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2009 Yılı Raporu

2008 yılında dünya toplam yurtiçi uluslararası yatırım stoku 14,9 trilyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Tablo 7'de görüldüğü gibi, ABD (2,3 trilyon dolar) ve Fransa (1 trilyon dolar) en fazla yatırım stokuna sahip ülkeler arasında ilk iki sırayı almaktadır. Gelişmekte olan ülkeler dünya toplam yurtiçi uluslararası yatırım stokunun %29'una sahiptir. Bu ülkelerden en önemlileri sırasıyla Hong Kong, Çin, Singapur, Meksika, Brezilya ve Rusya'dır. Türkiye 69,9 milyar dolar stoku ile 2000 yılına göre altı sıra yükselerek dünya genelinde kırkıncı sıradaki yerini almıştır.

Tablo 7: En Fazla Uluslararası Doğrudan Yatırım Stoku Olan On Ülke (2008)

Sıra	Ülke Adı	Yatırım Stoku (Milyar Dolar)
1	ABD	2.278,90
2	Fransa	991,4
3	İngiltere	982,9
4	Hong Kong, Çin	835,8
5	Almanya	700,5
6	Hollanda	644,6
7	İspanya	634,8
8	Belçika	518,9
9	Kanada	412,3
10	Çin	378,1

Kaynak: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2009 Yılı Raporu

5.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Ücretlerin Önemi

UNCTAD 1998 yılı Dünya Yatırım Raporu'nda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörler ortaya konulmuştur. Söz konusu raporda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını akımlarını etkileyen faktörler üç temel başlıkta toplamıştır: Bunlar, ekonomik faktörler, yatırım ortamını iyileştirici faktörler ve politik faktörlerdir. Bu faktörlerden ekonomik faktörler yine kendi arasında pazara, kaynağa ve etkinliğe yönelik faktörler şeklinde sınıflandırılmıştır. Düşük ücretli vasıfsız işgücü ise kaynağa yönelik ekonomik faktörler arasında yer almaktadır (UNCTAD 1998:91).

Türkiye'ye yönelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde ücretlerin önemini vurgulayan pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir;

C. ve M. Eryiğit (2008) çalışmalarında, ekonomik faktörlerin Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini gravite modelini kullanarak belirlemişlerdir. Çalışmada panel veri seti kullanılarak 1996–2006 döneminde 17 ülkeden (ABD, Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Kanada, Luksemburg, Yunanistan) Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye'deki iş gücü ücretleri, döviz kuru, faiz oranı, çalışan nüfus, bütçe açığı, ülkelerin GSMH oranı ve ülkeler arasındaki mesafenin Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde anlamlı etkisi olduğu buna karşın Türkiye'deki sendikalaşma oranının ve ülkelerin karşılıklı ticaret hacminin Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı tespit edilmiştir.

Özağ (1994) yaptığı çalışmada Türkiye'de 1980–1992 yılları arasında izin verilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde etkili olan faktörleri belirlemek için çoklu regresyon analizi yapmıştır. Bu faktörlerden en önemlilerinin teşvikler ve iç pazar büyüklüğü olduğu,

reel döviz kuru ve ücret maliyetinin yabancı yatırımcılar için ikinci derecede etkiye sahip faktörler olduğu belirlenmiştir.

Kar ve Tatlısöz (2008) yaptıkları çalışmada, gelişmekte olan ülkelerin keşfedilmemiş bir pazar olması, hammadde ve iş gücü maliyetindeki düşüklüğün doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik ettiği ifade edilmiştir. Türkiye ekonomisinde 1980–2003 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak doğrudan yatırımları belirleyen faktörleri açıklamak için basit regresyon analizleri yapılmıştır. Çalışmada iş gücü maliyetleri (İŞGM) ile doğrudan yatırımları arasındaki ilişki incelenmiş ve istatistikî olarak anlamlı olan bu tahmin sonucuna göre İŞGM’deki %1’lik artışın doğrudan yatırımları %3.3763 oranında azalttığı tespit edilmiştir.

Açıklan, Gül ve Yaşar (2006) yaptıkları çalışmada, 1980–2002 yılları arasındaki verileri kullanarak Türkiye’deki reel ücretler ve GSMH büyümesi ile Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışma, yabancı yatırımcılar açısından yatırımcıların girişimlerini en yüksek getiriyi elde edecekleri ülke ya da bölgelere yaptıkları bu bağlamda da, yatırım yapılması düşünülen, ülkedeki işçi ücretlerinin belirleyici faktörlerin başında yer aldığı vurgulanmıştır. Çalışmada, ücretler ve GSMH’nin, doğrudan yabancı sermaye ile uzun dönemli ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Türkiye’de 1980 sonrası verilerle hareket edildiğinde ücretlerin doğrudan yabancı sermaye ile çift yönlü nedensel ilişki içinde olduğu, GSMH ile doğrudan yabancı sermaye arasında ise çift yönlü nedensellik olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 8’de Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermaye akımlarına kaynaklık eden ülkeler görülmektedir. 2009 yılı itibarıyla ülkeye gelen 6.001 milyon dolarlık doğrudan yabancı sermayenin 4.737 milyon doları yani %79’u AB–27 ülkelerinden gelmektedir. Bu rakama ABD’den gelen 253 milyon dolarlık doğrudan yabancı sermaye yatırımı eklendiğinde toplam 4.990 milyon dolara ulaşılmaktadır. Bunun anlamı Türkiye’ye gelen tüm doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %83’ünün AB–27 ve ABD’den geldiği şeklindedir.

Tablo 9’da farklı ülkelere ait imalat sanayi saatlik ücretleri yer almaktadır. Tablo incelendiğinde 2008 yılında yurt dışında en çok doğrudan yabancı sermaye aktaran, ABD, Fransa, Almanya, Japonya ve İngiltere gibi ülkelerin ortak özelliğinin görece daha yüksek saatlik ücrete sahip olmalarıdır. Örneğin Türkiye’de saatlik ücretler 2008 yılı için, 2,5 \$ olup, bu rakam yurt dışına en çok doğrudan yabancı sermaye aktaran ülkelerin başında yer alan ABD’nin 9 katından, Fransa’nın 11 katından, Almanya’nın 15 katından, Japonya’nın 8 katından ve İngiltere’nin 11 katından daha düşüktür. Bu durum Türkiye’nin yabancı sermayeye sağladığı ücret avantajını açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 8: Doğrudan Uluslararası Yatırım Girişlerinin Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon \$)

	2005	2006	2007	2008	2009
AB Ülkeleri (27)	5.006	14.489	12.601	11.051	4.737
Almanya	391	357	954	1.211	485
Fransa	2.107	439	367	679	617
Hollanda	383	5.069	5.442	1.343	851
İngiltere	166	628	703	1.336	346
İtalya	692	189	74	249	284
Diğer AB Ülkeleri	1.267	7.807	5.061	6.233	2.154
Diğer Avrupa Ülkeleri (AB Hariç)	1.646	85	373	291	308
Afrika Ülkeleri	3	21	5	82	1
Kuzey Amerika	114	969	4.223	886	305
A.B.D.	88	848	4.212	863	253
Kanada	26	121	11	23	52
Orta Amerika ve Karayipler	8	32	27	8	12
Güney Amerika	0	1	467	52	7
Asya	1.756	1.927	1.405	2.361	619
Avustralya	1	108	26	2	12
Sınıflandırılmayan	1	7	10	0	0
TOPLAM	8.535	17.639	19.137	14.733	6.001

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Tablo 9: İmalat Sanayiinde Saatlik Ücret Katkı Payı (2007)

S. No	ÜLKELER	A.B.D. Doları	S. No	ÜLKELER	A.B.D. Doları
1	Norveç	48,54	25	Hırvatistan	8,68
2	Danimarka	42,27	26	Singapur	8,35
3	Almanya	37,59	27	Çek Cumh.	8,31
4	İsveç	36	28	Portekiz	8,25
5	Belçika	35,39	29	Macaristan	7,98
6	Avusturya	35,26	30	Güney Afrika	7,39
7	Finlandiya	34,12	31	Tayvan	6,58
8	Hollanda	34,01	32	Katar	6,32
9	İsviçre	32,88	33	Polonya	6,25
10	Lüksemburg	30,55	34	Brezilya	5,96
11	Avustralya	30,09	35	Hong Kong	5,78
12	İngiltere	29,7	36	Estonya	5,74
13	İrlanda	28,99	37	Slovakya	5,58
14	Kanada	28,89	38	Litvanya	4,36
15	Fransa	28,52	39	Malezya	3,54
16	İtalya	28,18	40	Kazakistan	3,32
17	ABD	24,59	41	Ürdün	3,24
18	İspanya	20,94	42	Rusya	2,93
19	Japonya	19,75	43	Meksika	2,92
20	Yunanistan	17,99	44	TÜRKİYE	2,5
21	Yeni Zelandı	17,23	46	Ukrayna	1,74
22	G. Kore	16,02	47	Çin	1,38
23	İsrail	13,99	48	Filipinler	1,12
24	Slovenya	10,2	49	Hindistan	0,58

Kaynak: DPT 2009 Yılı Ekonomik Göstergeler

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Lewis (1954)'in “Sınırsız Emek Arzı ile Ekonomik Kalkınma” isimli eserindeki düşüncelerinin geçerliği Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke bağlamında değerlendirilmiş ve ortaya çıkan gelişmelerin Lewis modeline büyük ölçüde uygunluk gösterdiği görülmüştür.

Lewis'in ifade ettiği gibi, tarihsel süreçte gelişmiş AB ülkeleri, sanayilerinin ihtiyaç duyduğu emeği yerli iş gücü piyasaları yetersiz kaldığında Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere karşılamışlardır. Türkiye'nin Federal Almanya (Batı Almanya) ile 1961 yılında imzaladığı İşgücü Alımı Anlaşması ile başlayan dış göç süreci, 1963'de Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasıyla daha hızlı bir ivme kazanmıştır. Daha sonraki süreçte Türkiye benzer anlaşmaları Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa, İsveç gibi diğer Avrupa ülkeleriyle de imzalamıştır. 1973 yılında ortaya çıkan petrol krizine kadar AB ülkelerindeki

işçi sayısı sürekli artmasına karşın, kriz sonrası dönemde AB ülkeleri yabancı işçi alımını durdurarak sadece Avrupa Topluluğu ülkeleri vatandaşlarını işçi olarak kabul etmişlerdir. Kriz sonrası dönemde yabancı işçi alımını durduran AB ülkeleri Lewis'in ifade ettiği gibi yatırımlarını geliştirmekte olan ülkelere kaydırarak Türkiye gibi ülkelerdeki ucuz iş gücünden yararlanmışlardır. Türkiye'de, 2009 yılı itibarıyla istihdamın %25'inin çalıştığı tarım sektörünün GSYİH içinde ki payının sadece %8,3 olması bu sektörde verimliliğin çok düşük ve gizli işsizliğin yaygın olduğunu göstermektedir. Bu durum 2008 yılı itibarıyla tarım sektöründe çalışan nüfusun %38'inin yoksulluk sınırının altında gelir elde etmesine yol açmaktadır. Buna karşın sanayi ve hizmetler sektörlerinde çalışanlar için yoksulluk oranları %10'un altındadır. Bunun yanında tarım sektörünün görece önemli paya sahip olduğu bölgelerde yıllık kazanç düzeyi de daha düşük kalmakta dolayısıyla da bu bölgelerden sanayi ve turizmin geliştiği diğer bölgelere göç akımı hızlanmaktadır. Bu durum ülkeye gelen yabancı sermaye yatırımlarının ihtiyaç duyduğu “yedek iş gücü ordusuna” da katkı yapmaktadır.

Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları incelendiğinde %83'ünün AB-27 ve ABD'den ülkeye geldiği görülmektedir. Bununda en önemli sebeplerinden birisi Lewis'in de ifade ettiği gibi görece düşük ücret düzeyidir. Örneğin 2009 yılı itibarıyla Türkiye'ye en çok doğrudan yabancı sermaye gönderen ülkelerde geçerli imalat sanayi saatlik ücretleri, Hollanda'da Türkiye'nin 14 katı, Fransa'da 11 katı ve Almanya'da 15 katıdır. Dolayısıyla UNCTAD 1998 yılı Dünya Yatırım Raporu'nda da belirtildiği gibi düşük ücretler yabancı sermaye için önemli bir çekici faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak, önceleri düşük ücretli iş gücünü kendi ülkelerine kabul ederek sanayileri için ucuz iş gücünü sağlayan AB ülkeleri ve ABD, günümüzde sanayilerini geliştirmekte olan ülkelere aktararak ucuz işgücünden yararlanma yoluna gitmektedirler. Bu durum Lewis (1954)'in görüşlerini fazlasıyla desteklemektedir.

KAYNAKLAR

- AÇIKALIN, Sezgin, GÜL, Ekrem ve YASAR, Ercan (2006), “Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16.
- APAK, S., A. Aytaç, ve A. Oğuzhan (2002), “Yurt Dışına İşçi Göçü ve Türkiye Ekonomisi'ne Etkileri”, Editör: DİKMEN, Ahmet Alpay, *Kentleşme Göç ve Yoksulluk*, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, İmaj Yayınevi, Ankara, s.151-195.
- ARTUKOĞLU, Oğuzhan Sökmen (2005), *Yurtdışı İşçi Tasarruflarının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Banka Sistemi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
<http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/oguzhansokmenartukoglu.pdf>, 24.02.2009.
- DPT (2001), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: İş Gücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yurt Dışında Yaşayan Türkler Alt Komisyonu Raporu*, Ankara.
www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3353/oik650.pdf, 23.02.2009.
- DPT Uluslararası Ekonomik Göstergeler 2009,
<http://ekutup.dpt.gov.tr/ueg/2009/2009.asp>, 30.10.2010.

- ERYİĞİT, M., ve C. ERYİĞİT (2008), “Türkiye’ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Ekonomik ve Coğrafi Faktörler.” *Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Gelişmekte Olan Piyasalar Sempozyumu, Bandırma İİBF*, ss:24–27 Nisan 2008, Bandırma.
- FINDLAY, Ronald ve ÖZDEMİR, Süleyman, “W. Arthur Lewis’in Ekonomi Bilimine Katkısı Üzerine”, *Çalışma ve Toplum*, 2010/3, s. 71–92, <http://calismatoplum.org/sayi26/findlay-ozdemir.pdf>, 30.10.2010.
- HARRIS J.R. and M.P. Todaro (1970), “Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis”, *American Economic Review* 60, s.126–142.
- İÇDUYGU, Ahmet (2004), “Türkiye-AB İlişkileri Bağlamında Nüfus ve Göç”, *Avrupa Birliği ve Avrupa Parlamentosuna Yönelik Komisyon Bildirimi, Türkiye’nin Katılıma Doğru İlerleyişine İlişkin Avrupa Komisyonu Tavsiye Kararı*, Brüksel, www.ku.edu.tr/files/corporate/sunum_aicduygu.ppt, 28.11.2010.
- KANDEMİR, Orhan (2010), *İktisadi Gelişme Sürecinde Göç Olgusu: Türkiye Örneği*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- KAR, Muhsin ve TATLISÖZ, Fatma (2008), “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”, *KMU İİBF Dergisi*, Yıl:10 Sayı:14 (Aralık).
- KAYNAK, Muhteşem (2007), *“Kalkınma İktisadı”*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- KİRİŞÇİ, Kemal (2003), “Turkey: A Transformation from Emigration to Immigration”, *Migration Information Source*, November, <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=176>, 23.02.2009.
- LEWIS, W.A. (1954), “Economic Development with Unlimited Supplies of Labour”, *Manchester School of Economic and Social Studies* 22:139-91, Çev., Metin Berk, *Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları (1966)*, Ankara.
- OKSAY, Suna (1998). “Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi”, *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi*, Ocak 1998, sayı 8.
- ÖZAĞ, Filiz Elmas (1994), “Ev Sahibi Ülke Açısından Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 5, Sayı 12.
- TATLIDİL, Ercan (2007), “Türkiye’de ve Almanya’da İşgücü Piyasası Politikaları”, *Türkiye’de ve Almanya’da Ekonomik ve Sosyopolitik Yapısal Reformlar Toplantısı*, İzmir, 18–19 Ekim, s. 209–235, <http://www.konrad.org.tr/Wirtschaft%202007%20tr/13Tatli.pdf>, 24.02.2009.
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2008 Yılı Raporu
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2009 Yılı Raporu
- TÜRKİYE İŞ KURUMU İSTATİSTİKLERİ, <http://www.iskur.gov.tr/LoadExternalPage.aspx?uicode=statikistatistikindex>, 20.11.2010.
- UNCTAD (1998), “World Investment Report 1998 Trends and Determinants” http://www.unctad.org/en/docs/wir1998_en.pdf, 31.10.2010.
- www.tuik.gov.tr, 28.11.2010.
- www.hazine.gov.tr/, 28.11.2010.